

Karolína Skwarska

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., Praha

e-mail: skwarska@slu.cas.cz

ORCID: 0000-0003-3281-9048

<https://doi.org/10.18778/8220-635-7.20>

O BADATELKÁCH A BADACZKACH, VĚDKYNÍCH A NAUKOWCZYNIACH

Věnováno M. Korytkowské, skvělé vědkyni a badatelce

V češtině i v polštině existuje několik pojmenování ženy, která se zabývá vědou. V češtině se jedná např. o slova *badatelka* a *vědkyně*, v polštině pak např. o slova *badaczka*, *naukowiec* (*naukowczyni*), *uczona*. Jistě by bylo možné zaměřit se na tyto výrazy z hlediska sociolingvistiky, genderové lingvistiky apod., to však není cílem tohoto článku. Srovnání těchto polských a českých lexikálních jednotek je totiž zajímavé i v mnohých jiných aspektech: zejména v možnostech a způsobech vyjádření doplnění těchto lexikálních jednotek.

Pro podrobnější zkoumání všech sledovaných jednotek jsme využili elektronické korpusy textů – Český národní korpus (www.korpus.cz), především korpus syn8 a paralelní InterCorp, a dále Narodowy Korpus Języka Polskiego (www.nkjp.pl).

Badaczka – badatelka

Slova *badaczka* a *badatelka* jsou utvořena sufixací od mužských protějšků *badacz*, *badatel*, ty vznikly sufixací od sloves *badać/bádat*. Podle *Českého etymologického slovníku* (Rejzek, 2001, s. 65) slovo *bádat* do češtiny převzal J. Jungmann z polštiny. Původ se obvykle vykládá z *ob-adati, z praslovanského *adati, stč. jadati ‘bádat, zkoumat’, vývoj významu postupoval takto: vnímat čichem => vnímat, zjišťovat => zkoumat. Na rozdíl od tohoto výkladu *Wielki słownik języka polskiego* (dále WSJP) na základě polských etymologických slovníků uvádí původ v psl. *badati s významem ‘nakłuwac, wbijać’.

Zatímco polské sloveso *badać* má podle WSJP čtyři významy (1.a *sprawdzać i oceniać stan zdrowia pacjenta*, 1.b *poddawać się badaniom lekarskim*; 2. *starać się dokładnie*

poznač jakies zjawisko lub rzecz za pomocą odpowiednich metod; 3. sprawdzać, przyglądając się, słuchając, dotykając lub w inny sposób; 4. szczegółowo wypytywać o coś), v češtině podle *Akademického slovníku současné češtiny* (dále ASSČ) nacházíme jen významy dva: 1. vědeckými metodami, výzkumem získávat poznatky, zkoumat, studovat, 2. usilovně, důkladně přemýšlet o nějakém jevu, situaci ap., rozvažovat (synonymum hloubat). Tento výklad českého *bádat* v podstatě odpovídá i výkladu ve starších výkladových slovnících¹ kromě *Slovníku spisovného jazyka českého* (dále jen SSJČ), kde jsou zachyceny i významy 3. ^{nář.} bádat, *badat pozorovat, domnívat se, myslit, tušit, chápat*: dobře to tatíček badal ^(Nov.); bádá, že je to tak; dítě poslouchá, začíná b. 4. ^{mysl.} ² *jistit*.

První význam českého slovesa *bádat* tedy přibližně odpovídá 2. významu slovesa *badac*. Od českého slovesa v tomto významu bylo vytvořeno podstatné jméno *badatel*, tj. 'kdo bádá 1 (vědecky zkoumá), výzkumník, ^{syn.} vědec' (ASSČ). Označení *badatel* (*badatelka*) lze jistě užít i pro člověka vyvíjejícího činnost v 2. významu slovesa *bádat*, takové vyjádření je však expresivní (např. o dítěti: *On je takový náš malý badatel*. = je rozašafný, hloubavý apod.). Ostatně, již v SSJČ a SSČ je druhý význam slovesa *bádat* (tj. 'přemýšlet, hloubat') označován jako knižní.

Badatelka je substantivum přechýlené od *badatel*.³

Badaczka je podle slovníkové definice WSJP 'kobieta prowadząca badania naukowe'.

V paralelním česko-polském korpusu v rámci InterCorpu jsme vyšli z lemmatu *badatelka* a lemmatu *badaczka*. Ekvivalenty jsou shrnuty v tabulce 1.

Tabulka 1. Ekvivalenty slov *badatelka*, *badaczka* v paralelním korpusu InterCorp

výchozí slovo	ekvivalent
badatelka (9 př.)	badaczka (3 př.)
	naukowiec (2 př.)
	analitik (1 př.)
	psycholog (1 př.)

¹ Srov. *Průruční slovník jazyka českého* (dále jen PSJČ): **bádati** (arch. *badati*) ned. *hloubati, přemýšleti, zkoumati, studovati, hledati nové poznatky*. Psycholog *badá* v oboru jevů duševních, o problémech n. nad problémy duševního života. *Badání* o M. Janu Husovi se množí a prohlubuje. ^{lit.} Historické *badání*. *Zkoumám, badám a vážím*. ^{Dyk.} *Badala* polo žertovně, polo pověřivě v kartách, aby z nich vyčtla, zda osud slibuje zdar. ^{Zey;} *Slovník spisovné češtiny* (dále SSČ): 1. *konat věd. výzkum*: b. o přírodě, ve fyzice; b. nad problémy *zkoumat, studovat je* 2. ^{kniž.} *přemýšlet, uvažovat* 1, *hloubat*: b. o životě [...]

² Zkratka *mysl.* označuje myslivecky.

³ Ve slovníkové definici slova *badatel* nacházíme i lexém *výzkumník*. Jak uvidíme dále, ženský protějšek *výzkumnice* se běžně užívá, nepovažujeme ho však za synonymum slova *badatelka*, neboť je spojen spíše s výzkumy v oblasti exaktních věd, v terénu, a dále se mu v tomto článku nebudeme podrobněji věnovat.

výchozí slovo	ekvivalent
badaczka (18 př.)	badatelka (3 př.)
	průzkumnice (2 př.)
	výzkumnice (1 př.)
	analytička (1 př.)
	vyšetřovatelka (1 př.)
	socioložka (1 př.)
	průzkumnice (1 př.)

V některých případech není ekvivalent vyjádřen vůbec – vyplývá z kontextu, jindy je vyjádřen jiným způsobem, např. slovesnou konstrukcí – bádá nad, zabývá se výzkumem. Počet příkladů levého a pravého sloupce si proto neodpovídá. Počet kontextů je příliš malý na to, aby sloužil obsáhlejšímu závěru, ale lze zde pozorovat některé tendence, např. užití gramatického rodu v češtině (odpovídá rodu přirozenému) ve srovnání s polštinou (nezřídka je preferován rod mužský), srov. dále ve výkladu o lexému *naukowiec*.

Zaměříme se nyní na syntakticko-sémantické vlastnosti obou lexémů. Substantivum *badaczka* vyžaduje potenciální doplnění⁴ v genitivu, které vyjadřuje konkrétní objekt výzkumu (příklad 1) či obecnější obor výzkumu (příklad 2).

- (1) *Oryginalną, ciekawą klasyfikację stosuje Maria Klapowa **badaczka śniegu** w Tatrach. Wyróżnia ona aż 27 gatunków śniegu, dzieląc je na 3 grupy.* (Jania, J.: Zrozumieć lodowce, Warszawa 1996 – NKJP)
- (2) *Ruth Benedict, amerykańska **badaczka kultury**, pisała o „relatywizmie kulturowym“.* (Gawrońska, M., Bieńkowska, D.: Ubranka z otworami na pupie. Ozon 2005, Nr. 18 – NKJP)

Doplnění (je-li vyjádřeno) má nejčastěji tvar genitivu. Oblast činnosti, zaměření lze vyjádřit i adjektivem, srov. příklad 3:

- (3) *Bernadetta Siara, **badaczka społeczna**, radziłaby ojcu chłopca z metra składać regularne podania do szkół w pobliżu miejsca zamieszkania.* (Winicka, E., Eurosieroty, Polityka 17-11-2007 – NKJP)

Takové příklady jsou však v našem polském materiálu vzácné, na rozdíl od adjektivního vyjádření v materiálu českém, o němž pojednáme níže.

⁴ Nebudeme se na tomto místě blíže věnovat problematice valenčnosti tohoto doplnění.

V *Polsko-českém slovníku* (Oliva, Kulošová, Dvořáková aj., 1994) je u hesla *badacz* uvedena jako hovorová i vazba *od czego* s příkladem *od stylu* a ekvivalentem ‘badatel v oboru stylu’. V NKJP jsme však nenašli žádný příklad s předložkovou skupinou *badaczka od + G*, počet příkladů se skupinou *badacz od + G* je velmi nízký.

Český lexém *badatelka* může také vyžadovat doplnění v genitivu. Kromě toho je objekt výzkumu či obor možno vyjádřit jmennými skupinami s primárními či sekundárními předložkami:⁵

- o + L (*o islámu, sochaři*)
- v + L (*ve výživě*)
- v oboru + G (*religionistiky, masové komunikace*)
- v oblasti + G (*latinské kultury*)
- na poli + G (*snů*)
- se specializací + předl. skupina (*ve vztahové problematice*)
- v otázkách + G (*středověku*)

Všechny tyto vazby⁶ samozřejmě nejsou stejně frekventované ani stylisticky souměřitelné, značně stylisticky neobratný je příklad 4:

- (4) *O půl roku později vyšla rovněž ve Vídni nejrozsáhlejší kniha o Messerschmidtovi, napsaná jednou z nejuznávanějších badatelek o tomto sochaři, profesorkou Pötzl-Malikovou z Rakouska, která ...* (Ohnisko, M., Ptal se, Tvar/2018, 5 – ČNK)

U hesla *bádat* v ASSČ jsou uvedeny tyto tvary pravovalenčního doplnění: *v čem; o čem; nad čím; na čem*; podle valenčního slovníku PDT-Vallex (Urešová, 2011) může být *patiens* vyjádřen předložkovými skupinami *o čem, nad čím*, dále vedlejšími větami se spojky *že, zda, jestli* a vedlejšími větami obsahovými.⁷ U doplnění substantiva *badatelka* jsou v našem materiálu tyto tvary zachovány (*na čem* je realizováno ve spojení *na poli čeho*⁸) kromě doplnění *nad čím*. Doplnění realizované tvarem *nad čím* však najdeme (ačkoli spíše ojediněle) u substantiva *badatel* (srov. příklad 5), takže není důvod, proč by nebylo možné ho touto předložkovou skupinou realizovat i ve spojení se substantivem *badatelka*.

⁵ Výrazy *v oboru, v oblasti* atd. dále po vzoru koncepce funkčního generativního popisu nazýváme sekundárními předložkami, srov. *Anotace na tektogramatické rovině PDT*, 2018, 1174–1179.

⁶ *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení* (Svozilová aj., 2005) uvádí u hesla *badatel (badatelka)* následující gramatické formy doplnění: *v něčem* (o něj. oboru); *o něčem*.

⁷ V SSJČ byla uvedena ještě možnost *po čem*, už tam je ovšem označena jako zastaralá.

⁸ ASSČ demonstruje *bádat na čem* příkladem *bádal na mnoha projektech*. Sémanticky se však jedná o jiný typ doplnění.

- (5) Autor známý **badatelům nad regionální historií Jihlavy a Jihlavska** překročil k syntetičtějšímu zpracování dějin města a regionu v letech 1939 – 1945 ... (Jihlavské listy, 03-02-2012 – ČNK)

Nezřídka je obor či objekt výzkumu vyjádřen adjektivem, konkrétně v našem materiálu: *literární, hudební, polární, národopisná, rodová, genderová, módní, podvodní, jazyková, hydrobestiologická*.⁹ Produktivní je také užití adjektiv s příponou *-ovsk-* utvořených od příjmení osoby, jejíž život, dílo apod. daná badatelka zkoumá:¹⁰ *janáčkovská, váchalovská, jánošíkovská, dickensovská, masarykovská, pragerovská*, viz příklad 6. Tento způsob vyjádření objektu výzkumu je oproti polštině jedinečný.

- (6) Autorka projektu, zkušená **janáčkovská badatelka** a editorka Jarmila Procházková, upozorňuje na to, že v řadě případů pracovala s novými prameny. (Mladá fronta DNES, 02-02-2007 – ČNK)

Naukowiec – naukowczyni – vědkyně

Dalším označením pro ženu věnující se vědě jsou výrazy utvořené od českého *věda* => (vědec) => *vědkyně* a polského *nauka* => *naukowiec* => (*naukowczyni*). Slova se liší etymologií: slovo *věda* je odvozeno od slovesa *vědět* – původně perfekta slovesa vidět (Rejzek, 2001), slovo *nauka* je odvozeno od praslovanského slovesa *nauczyć* (WSJP). Význam českého *věda* ('poznávací lidská činnost vytvářející na základě pozorování, experimentování a studia soustavu verifikovatelných, (exaktně) formulovaných znalostí o povaze a zákonitostech jednotlivých oblastí skutečnosti; tato soustava znalostí; její jednotlivý obor', SSČ) odpovídá dvěma z pěti významů definovaných ve WSJP ('1. ogół badań nad różnymi zjawiskami oraz obiektami, prowadzonych według określonych metod i połączonych z formułowaniem sądów oraz teorii, a także wiedza wynikająca z tych badań, 2. określona dziedzina wiedzy uznawana za dyscyplinę badawczą'). *Vědec* je pak ten 'kdo vědecky pracuje' a *naukowiec* 'osoba zajmująca się zawodowo prowadzeniem badań naukowych'. I v češtině se vyskytuje slovo *nauka*, jeho význam dle SSČ odpovídá 2. významu polského lexému *nauka*, tj. disciplína. Substantivum *naukowiec* podle výkladu WSJP možná vzniklo jako kalk z německého *Wissenschaftler*. Na přelomu 50.

⁹ Jde o okazionalismus, v korpusu textů navíc nesprávně psaný s *i* místo *y*.

¹⁰ Takové adjektivum vyjadřuje zcela obecný relační význam „jsoucí ve vztahu k někomu“ (Štícha aj., 2018, s. 814).

a 60. let minulého století poukázal Z. Klemensiewicz v odpovědi uživateli polštiny podrážděnému šířením se slova *naukowiec* na pravidelnost tvoření tohoto „novotvaru“ – pomocí sufixu *-owiec* užívaného zcela pravidelně (bankowiec, tramwajowiec atd.). (Urbańczyk, 1966, s. 152).

Podle materiálu paralelního korpusu InterCorp je sestavena tabulka ekvivalentů lexémů *vědkyně* a *naukowiec*. Slovo *naukowczyni* se nevyskytlo v paralelním kontextu ani jednou, vyhledali jsme proto všechny kontexty slova *naukowiec* a v programu Treq jsme vybrali české ženské protějšky tohoto označení.

Tabulka 2. Ekvivalenty slov *vědkyně*, *naukowczyni*, *naukowiec* v paralelním korpusu InterCorp

výchozí slovo	ekvivalent
vědkyně (35 př.)	naukowiec (18 př.)
	kobieta naukowiec, kobieta-naukowiec (5 př.)
	pani naukowiec (2 př.)
	kobieta nauki (1 př.)
	naukowiec płci żeńskiej (1 př.)
	badacz (1 př.)
	uczona (3 př.)
naukowczyni (0 př.)	---
naukowiec (2967 př.)	vědkyně (22 př.)
	védecká pracovnice (17 př.)
	výzkumná pracovnice (15 př.)
	výzkumnice (15 př.)
	akademička (2 př.)
	badatelka (2 př.)

Materiál NKJP potvrzuje, že výraz *naukowczyni* je velmi vzácný. V celém objemu tohoto korpusu se vyskytuje jen třikrát (příklady 7–9):

- (7) *Z wielu powodów jest książką bardzo interesującą. Żywo i ciekawie napisana, nie jest pracą książkowego mola, światowej „naukowczyni“, żywiącej się dorobkiem rusycystów wszystkich krajów i nie wnoszącej osobistego tonu.* (Zaworska, H., Ironia losu Mistrza, Gazeta Wyborcza 03-06-1997)
- (8) *Większość scen filmu to rozmowy pomiędzy trojgiem głównych aktorów – Liv Ullmann (w filmie jako Sonia Hoffman, norweska naukowczyni), ...* (wikipedia.pl)

- (9) *Jedynymi bodaj formami żeńskimi rzeczowników zakończonych na „-owiec” są: w miarę neutralna stylistycznie „cyrkówka”, wyraźnie potoczne i pogardliwe „hitlerówka”, „gestapówka” oraz nowa, proponowana przez feministki, jeszcze niezakorzeniona w języku, „naukowczyni”. Ale doprawdy, trudno sobie wyobrazić „bankowczynię” czy „jaskiniowczynię”. (Kłosińska, K., Przechodzieńka nie przejdzie, Polityka 22-08-2009)*

Kontext (9) dokonce obsahuje hodnocení užití lexikální jednotky *naukowczyni*. Toto hodnocení se v podstatě shoduje s odpověďmi M. Łazińskiego v jazykové poradně PWN:

Otázka: ... Czy dopuszczalne jest zastosowanie formy naukowczyni wobec kobiety naukowca? Taką formę zastosowała Gazeta Wyborcza w swym dodatku Wysokie Obcasy.

Část odpovědi: ... Nie mam nic przeciw psycholożce ani naukowczyni, choć sam nie stosuję ostatniej formy, bo wiem, że niektórych ona jeszcze razi. (16-01-2007, <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/ginekolozka-naukowczyni-i-in;7882.html>, cit. 14-05-2020)

V odpovědi na dotaz o správnosti tvaru *jeżdźczyni* M. Łaziński mimo jiné uvádí:

Z wpisaniem do słowników z powrotem jeżdźczyni i – pierwszy raz – naukowczyni poczekamy jednak, aż staną się częstsze w tekstach. (27-06-2006. <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/jezdzczyini;7385.html>, cit. 14-05-2020).¹¹

K přechýlení slova *naukowiec* se též lingvista vyjadřuje i v knize *O panach i paniach* (Łaziński, 2006, s. 256): „Sufiks *-ec*, szczególnie z rozszerzeniem *-owiec*, rzeczywiście blokuje dziś derywację żeńską. Problem nazw kobiet sportovců został doraźnie rozwiązany przez wyraz *sportsmenka*, a problem kobiet naukowců być może rozwiąże formacja *naukowczyni* (na razie charakterystyczna dla kręgu *gender studies*).“

Přirozený rod vědkyně je vyjádřen jinými jazykovými prostředky – lexikálně či syntakticky. Lexikální prostředky ukazuje tabulka 2 i *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* (Markowski, 2004) – autoři uvádějí možnost užití maskulina *naukowiec* se slovem *pani* a příjmením ženy. Podle tohoto slovníku by měl rod shodného přívlastku (i predikátu) být ve shodě s gramatickým rodem substantiva (tzn. mužský). Spona se pak shoduje s přirozeným rodem – je tedy rodu ženského. Jak ukazuje

¹¹ Heslo *naukowczyni* skutečně nenajdeme v ISJP, WSJP ani na portálu neologismů *Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Polskiego*.

náš materiál, tato základní normativní pravidla však jsou z různých důvodů porušována, je zřejmé, že mluvčí má záměr přirozený rod v daném kontextu vyjádřit, a jazykové prostředky k tomu nedostačují. Srov. příklady 10–12:

- (10) *Ta **węgierska** naukowiec **stworzyła** centrum rozwoju naukowo potwierdzonych metod nauczania dla bardzo małych dzieci.* (Daerden, F., Europarlament – InterCorp, verze 12)
- (11) *... że używanie samochodów nie zostało zakazane, kiedy **irlandzka** naukowiec, pani Mary Ward, **wypadła** z samochodu i została przejechana przez samochód parowy swojego kuzyna w dniu 31 sierpnia 1869 r.* (Ojuland, K., Europarlament – InterCorp, verze 12)
- (12) *Jest **jedną** z naukowców!* (Nine Miles Down, Subtitles – InterCorp, verze 12)

Jelikož materiál ke zpracování možného tvaru doplnění slova *naukownczyni* chybí, zaměřili jsme se na vyjádření takového doplnění u slova *naukowiec*. Analýza materiálu ukazuje, že obor, popř. objekt zájmu vědce se vyjadřuje nikoli doplněním substantiva *naukowiec*, nýbrž součástí složeniny,¹² srov. příklad 13:

- (13) *... mówi dr Zbigniew Rau z komendy wojewódzkiej w Poznaniu, zarazem **naukowiec kryminolog** specjalizujący się w problematyce przestępczości zorganizowanej.* (Pytlakowski, P., Świat według świadka, Polityka, 21-08-2004 – NKJP)

Mezi kontexty z korpusu se také vyskytuje několik příkladů, v nichž je zaměření vědce (zde i ve významu znalce, odborníka) vyjádřeno předložkovou vazbou *od* + G, např.:

- (14) ***Naukowiec od defektoskopii** nie użyje sformułowania „bardziej naukowe metody” – równie dobrze można byłoby nazywać „nienaukowymi” metody pomiarów fizyków XIX wiecznych, którzy ...* (Moczulski, A., Re: Columbia i opukiwanie, Usenet – pl.sci.kosmos, 04-04-2003 – NKJP)

Často jsou tyto kontexty příznakové, roli zde může hrát např. ironie:

- (15) *Więc nasi **naukowcy od Wzrostu Bydła Rogatego** wykombinowali środek przyrostu, niby chodziło tu o przyrost wagi mięsa na poszczególnym egzemplarzu krowy lub cielaka, ale w rezultacie wyszedł z tego wzrost przyrostu naturalnego krów.* (Skrzyposzek, Ch., Wolna Trybuna, Warszawa 1985 – NKJP)

¹² Tento způsob realizace doplnění je v našem materiálu doložen i u substantiva *badacz*, např. *badacze-psycholodzy, badacze-polarnicy*.

- (16) *Prof. Żyżyński to wybitny naukowiec od leninowskiej gospodarki rynkowej, ostatnio zachwalał na antenie RM niskie podatki w Polsce i reklamował ich podniesienie jako receptę na kryzys.* (Forum Stanisława Michałkiewicza, www.forum.michalkiewicz.pl, 15-01-2010 – NKJP)

Oproti polské situaci je české femininum *vědkyně* běžně užívané a frekventované. Korpus syn8 Českého národního korpusu obsahuje celkem 4 953 příkladů tohoto lexému. Obor výzkumu je vyjádřen předložkovou jmennou skupinou nebo adjektivem v prepozici. Stejně jako u substantiva *badatelka* jsou funkční sekundární předložky a dále jedna předložka primární (*přes*):

- v oblasti + G (*farmakologie*)
- v oboru + G (*chemie*)
- na poli + G (*fyziky a chemie*)
- se zaměřením na + A (*částicovou fyziku*)
- se specializací na + A (*výzkum mozku*)
- z oblasti + G (*lékařské etiky*)
- z oboru + G (*přírodních věd*)
- přes + A

Užití předložkové skupiny *přes* + akuzativ hodnotíme jako hovorové. V našem materiálu z korpusu syn8 se vyskytují dva příklady:

- (17) *Jak se ocitla v Praze americká rocková kritička a vědkyně přes pop-music?* (Lidové noviny, 24-07-2010 – ČNK)
- (18) *To až později, na druhém stupni základní školy, to byla psychologka nebo vědkyně přes léčiva,*“ vzpomíná Eva. (Deníky Moravia, 16-11-2012 – ČNK)

Předložka *přes* vyjadřuje vztah, který je jinak nutné opisovat pomocí předložek sekundárních. Nositelem nejobecnějšího významu vztahu je bezpředložkový genitiv, ten se však v našem materiálu se substantivem *vědkyně* vyskytuje pouze jednou:

- (19) *Taková konstatování nás však přivedla k široce rozšířené představě, že dějiny (alespoň ty do 20. století) sice znají velké básníčky, ještě větší spisovatelky a známé vědkyně rozmanitých nauk, ale žádné filozofky nebo matematicky.* (Mladá fronta DNES, 14-02-2004)

Dosti frekventované je označení oboru výzkumu pomocí adjektiva (celkem 1 982 příkladů). Z adjektiv označujících obor či zaměření výzkumu jsou v našich kontextech nejčastější: *literární, hudební, filmová* apod. Méně častá jsou přídavná jména *počítačová, jaderná, jazyková* apod. Vyskytují se i přídavná jména obsahově zahrnující komplex věd (*přírodní, humanitní*). Motivace je u části slovních spojení

zřejmá: existuje-li *literární (hudební, filmová) věda*, existuje i *literární (hudební, filmový) vědec*. Obdobně se chovají i označení komplexů věd – *přírodní (humanitní) vědy* – *přírodní (humanitní) vědec*. Zároveň v materiálu nenajdeme určení adjektivem se sufixem *-ovsk-* (např. janáčkovská vědkyně), které je značně produktivní u substantiva *badatel(ka)*.

Obecně lze říci, že tento způsob tvoření víceslovných pojmenování s adjektivem je u označení žen zabývajících se vědou v češtině výrazně produktivnější než v polštině.

Uczona

Poslední polská lexikální jednotka o významu 'žena zabývající se vědou', o níž pojednáme, je *uczona*.¹³ O významovém rozdílu mezi lexémy *naukowiec* a *uczony* píše Z. Klemensiewicz následující: „Každý uczony jest naukowcem, ale tylko stosunkowo bardzo nieliczni naukowcy wnoszą się na poziom uczonego, tzn. pracownika nauki, który zdobyczami twórczego wysiłku przyczynia się do postępu swojej dyscypliny.“ (Urbańczyk, 1966, s. 152)¹⁴. Takový rozdíl potvrzuje i následující příklad z NKJP:

- (20) *A pani senator to naukowiec czy uczona?*
*Ja, Panie Marszałku, uważam się **najwyżej** za naukowca.* (Senat RP – NKJP) [zvýraznění KS]

Toto substantivizované adjektivum se v materiálu také vyskytuje s předložkovou vazbou *od* + G, jedná se však spíše o význam 'žena zkušená v ...'. Jinak toto podstatné jméno nebývá doplněno vyjádřením oboru.

Uvedme ještě jeden kontext, který potvrzuje vnímání významu bezpředložkového genitivu u jména *uczona*.

- (21) *W tym miejscu wypada uciec się do truizmu, który – jak widać – nie przeniknął do świadomości wszystkich tłumaczy. Otóż przy przekładach równie ważny jak znajomość języka oryginału jest stopień opanowania samej polszczyzny. Inaczej stale będziemy czytać, iż ta czy inna badaczka,*

¹³ WSJP uvádí jako synonymum k *uczony* II (podstatné jméno) také slovo *szkolarz*. Už ve slovníku Doroszewského (1958–1969) je však toto slovo označováno jako řídké a archaické. WSJP, ISJP ani *Słownik języka polskiego PWN* takový lexém nepracovávají, neobsahuje jej ani NKJP.

¹⁴ Dotaz a odpověď byly původně publikovány v časopisu *Język Polski*, XXXIX, 1959, ss. 319–320.

žijící aktualně, jest „znakomitá učená XVI wieku“ (z překladu *Historii dzieciństwa...*, pióra Philippe’a Ariesa). Zřejmě tlumáč zasugeroval si tím, iż slovo „uczona“ bywa używane jako synonim pojęcia „badaczka“, ale „znakomitým uczonym XVI wieku“ był na przykład Andrzej Frycz Modrzewski, a nie ktoś, kto o nim dzisiaj pisze. Notabene, w ramach polonizowania terminologii w XIX stuleciu proponowano, aby badacza, którego erudycja pozostaje daleko w tyle za inteligencją, nazywać nie uczonym, ale uczeńcem. (Tazbir, J., *Długi romans z muzą Klio*, Warszawa 2007 – NKJP)

Závěr

Pokusili jsme se ukázat některé syntaktické a sémantické vlastnosti lexémů, které v češtině a polštině označují ženu zabývající se vědou. Z hlediska mezijazykové ekvivalence je této řadě asi nejvíce vzdáleno slovo *uczona*. Rozdíly mezi českými a polskými výrazy vidíme v jejich syntaktickém chování – možnosti a formy vyjádření sémantického doplnění oboru, objektu zkoumání. Jak je zřejmé z následující tabulky, české lexémy *badatelka* a *vědkyně* disponují několika prostředky pro takové vyjádření. Z polských výrazů je českým lexémům v tomto aspektu nejbližší lexém *badaczka*, u něhož lze obor zkoumání vyjádřit několika způsoby.¹⁵

Tabulka 3. Možnosti povrchového vyjádření oboru, objektu zkoumání u jednotlivých polských a českých lexémů

	genitiv bezpředl.	primární předložky (kromě hovorových)	primární předložky hovorové	sekundární předložky	adjektivum
badatelka	x	x	přes + A	x	x
vědkyně	x		přes + A	x	x
badaczka	x		(od + G)<?>		x
naukowiec			od + G		
uczona			od + G		

V obou jazycích je funkční hovorová předložková konstrukce, která vyjadřuje obor zkoumání: v polštině se jedná o konstrukci *od + G*, v češtině *přes + A*.

¹⁵ Stranou v celém článku necháváme vyjádření oboru pomocí sekundární predikace.

Konstrukce *od* + G vyjadřuje doplnění substantiva *naukowiec*, ale i *badacz* (viz výše).¹⁶ České *přes* v tomto významu zachycuje již SSJČ jako 11. význam: ‘zast. a slang. *vyjadřuje vztah odborníka n. toho, čím je to povinnost, k něj. činnosti*: měl inspekci přes trhy ^(Herrm.); odborník přes umělé hmoty’. V současnosti ovšem nemůžeme souhlasit s charakteristikou „zastaralé“.

Česko-polské srovnání je zajímavé i z hlediska syntagmatického. Zatímco čeština poměrně produktivně tvoří víceslovná pojmenování *adjektivum vyjadřující zaměření* + *substantivum obecně označující vědce* (*polární badatelé*), polština je produktivnější v tvoření složenin dvou substantiv: *substantivum obecně označující vědce* + *substantivum označující specialistu v oboru* (*badacze-polarnicy*). Ukazují se tak typologické odlišnosti mezi oběma jazyky.

BIBLIOGRAFIE

- Akademický slovník současné češtiny* [ASSČ]. (b.d.). Dostupné 15. května 2020, z <http://slovníkcestiny.cz>
- Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu: Anotátorská příručka*. (2018). Dostupné 15. května 2020, z <http://ufal.mff.cuni.cz/~hajic/2018/docs/PDT20-t-man-cz.pdf>
- Bańko, M. (2000). *Inny słownik języka polskiego* [ISJP]. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Doroszewski, W. (1958–1969). *Słownik języka polskiego*. Wiedza Powszechna; Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Filipec, J., & Daneš, F. (Red.). (1978). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* [SSČ]. Academia.
- Havránek, B., Bělič, J., & Helcl, M. (Red.). (1960–1971). *Slovník spisovného jazyka českého* [SSJČ]. Akademie věd České republiky.
- Łaziński, M. (2006). *O panach i paniach*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Markowski, A. (Ed.). (2004). *Wielki słownik poprawnej polszczyzny*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Polskiego*. (b.d.). Dostupné 15. května 2020, z <http://www.nowewyrazy.uw.edu.pl/>
- Oliva, K., Kulošová, M., & Dvořáková, J. (1994). *Polsko-český slovník*. Academia.

¹⁶ Charakteristická je také pro hovorové vyjádření oboru činnosti / zaměření u substantiv *nauczyciel*, *pani* (‘učitelka’), *profesor* apod.

Příruční slovník jazyka českého [PSJČ]. (1935–1957). Státní nakladatelství; Školní nakladatelství; SPN.

Rejzek, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Leda.

Słownik języka polskiego PWN. (b.d.). Dostupné 15. mája 2020, z <https://www.pwn.pl>

Svozilová, N., Prouzová, H., & Jirsová, A. (Red.). (2005). *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Academia.

Štícha, F., Kolářová, I., & Vondráček, M. (Red.). (2018). *Velká akademická gramatika spisovné češtiny: I. Morfologie: Druhy slov: Tvoření slov. Část 2*. Academia.

Urbańczyk, S. (1966). *Polszczyzna piękna i poprawna*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.

Uřešová, Z. (2011). *Valenční slovník Pražského závislostního korpusu PDT–Vallex*. Ústav formální a aplikované lingvistiky. Dostupné 15. května 2020, z <https://ufal.mff.cuni.cz/pdt-vallex-valency-lexicon-linked-czech-corpora>

Wielki słownik języka polskiego [WSJP]. (b.d.). Dostupné 15. května 2020, z <https://www.wsjp.pl>

O badatelkách a badaczkach, vědkyních a naukowczyniach

Resumé

Článek je věnován lexikálním jednotkám označujícím ženu, která se zabývá vědou. Pozornost je zaměřena na rozdíly mezi češtinou a polštinou, a to zejména na syntaktické a sémantické úrovni (možnosti vyjádření oboru činnosti a tvaru takového vyjádření), dále v oblasti slovotvorné (nízká míra užití polského fem. *naukowczyni* oproti *naukowiec*, více-slovná vyjádření apod.). Analýza je založena na příkladech z elektronických korpusů textů (Český národní korpus, vč. InterCorpu, Narodowy Korpus Języka Polskiego) ve srovnání s hesly ve slovnících různého typu.

Słowa kluczowe: srovnávací syntax; substantivum; čeština; polština

**On Distinctions Between Lexical Units Denoting
a Female Scientist in Czech and Polish:
badatelka and *badaczka*, *vědkyně* and *naukowczyni***

Abstract

This article focuses on lexical units denoting a female scientist in Polish and Czech. It draws attention to differences between the two languages, especially at the syntactic and semantic levels (the possibility of expressing the field of specialisation of a female scientist and the form of such an expression), as well as the level of word formation (low frequency of the use of fem. *naukowczyni* as opposed to masc. *naukowiec* in Polish, multi-word expressions, etc.). The study is based on the analysis of concordances in text corpora (the Czech National Corpus, including InterCorp, and the National Corpus of Polish) in comparison with the data available in various dictionaries.

Keywords: comparative syntax; noun; Czech language; Polish language